

PAPER DETAILS

TITLE: Arap Edebiyatında Salgın İzleri ve Nikola et-Türk'ün Salgına Dair Urcûzesi

AUTHORS: Ahmet SEN

PAGES: 193-222

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2001104>

Arap Edebiyatında Salgın İzleri ve Nikola et-Türk'ün Salgına Dair Urcûzesi Traces of Epidemic in Arabic Literature and Niqula al-Türk's Urjuzah on the Epidemic

Ahmet ŞEN*

Öz

Salgın hastalıklar, insanlığın her dönem karşılaştığı temel felaketlerden biridir. Edebiyat, konularını hayatın içinden alan bir disiplin olarak tarif edildiğinde salgınların da onun konularından biri olması gayet doğaldır. Salgın tarihine bakıldığında karşımıza üç kitlesel pandemi çıkar. Birincisi Justinyen salgını, ikincisi kara ölüm (749/1347), sonuncusu ise 1894 yılında Hong Kong'dan yayılan salgındır. Tarihte bu üç kitlesel salgının dışında daha az hasarlı ve lokal salgınlara da tanıklık edilmiştir. Arap edebiyatına bakıldığında gerek üç büyük salgın gerekse daha küçük çaplı salgınların yaşandığı dönemin edip ve şairlerinin içerisinde yaşadıkları toplumun acılarına duyarsız kalmadıkları görülmüştür. Birinci salgın dönemi Arap edebiyatının Cahiliye dönemine denk gelmiştir. Bu dönem şiirin edebi yönüyle üst düzey olduğu bir dönemdir. Bu döneme dair salgınla ilgili şiirlere muhadram şairlerden Hassân b. Sâbit ve Ebû Züeyb el-Hüzelî'de rastlanmaktadır. Kara ölüm olarak isimlendirilen ikinci büyük salgın döneminde ise ilgili şiirler, Lübnan, Suriye, Irak dışında Endülüs'te de karşımıza çıkar. Son salgın dönemi ise basın yayın teknolojisinin de gelişmesiyle çok sayıda yazın ürününün verildiği 20. yüzyıla denk gelmesi nedeniyle ilgili manzum ve mensur örneklerin çokça görüldüğü bir dönemdir. Makalenin hacmini aşacağı için 20. yüzyıldaki salgın içerikli örneklerle girilmemiştir. Bununla beraber makalede 19. yüzyıl ediplerinden Nikola et-Türk'ün urcûzesi içerik bakımından ele alınmıştır. Söz konusu manzumenin ilk kısmı salgına dair genel bilgiler, ikinci kısmı korunma yolları ve yapılması gerekenler şeklinde olduğu görülmüştür. Urcûze, salgın sürecinde halkı bilinçlendirme amacı taşıyan kılavuz niteliğinde bir eser olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, salgın, kara ölüm, urcûze, Nikola et-Türk.

Abstract

Epidemic is one of the disasters that humanity face with in every period of time. If we describe literature as a discipline that takes its subjects from life, it is quite natural that epidemics are one of its subjects. When we look at the history of the epidemic, we come across three mass pandemics. The first is the Justinian epidemic, the second is the black death (749/1347) and the last is the epidemic that was spread from Hong Kong in 1894. Apart from these three mass epidemics, less damaged and local epidemics had also been seen in history. When we look at the Arabic literature, the writers and poets of the period in which both three big epidemics and smaller epidemics were experienced were not insensitive to the pains of the society they lived in. The first epidemic period coincided with the Jahiliyyah period of Arabic literature. In this period, poetry was at a high level in terms of literary. We come across poems about the epidemic in this period in among poems of

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye.

E-mail: ahsen5224@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4370-6962>

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Ahmet ŞEN,
Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye.

Submission/Başvuru:

30 September/Eylül 2021

Acceptance /Kabul:

07 November/Kasım 2021

Atıf/Citation:

ŞEN, Ahmet. "Arap Edebiyatında Salgın İzleri ve Nikola et-Türk'ün Salgına Dair Urcûzesi", Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS), 4/2 (2021/2), 193-222.

Hassan ibn Thabit and Abu Dhuayb al-Hudhali, both are mukhadram poets. In the period of the second great epidemic, which is called the black death, the related poems appear in Andalusia as well as in Lebanon, Syria and Iraq. The last epidemic period, on the other hand, is a period in which examples of verse and prose related to this issue are written a lot, as it coincides with the 20th century, when a large number of literary products were produced with the development of press technology. We did not examine the works about epidemics that occurred in the 20th century as it would exceed the volume of the article. Along with this, we have discussed in detail the urjuzah of Niqula al-Turk, one of the 19th century writers, in terms of content. The first part of the aforementioned verse contains general information about the epidemics and the second part of it is about the ways to prevent and what to do. Urjuzah is a work as a guide that aims at raising public awareness during the epidemic.

Keywords: Arabic Literature, epidemic, the black death, urjuzah, Niqula al-Turk.

Extended Abstract

From the ancient times to the present, plague epidemics are handled in three phases. The first of these is the disease known as the Justinian plague, which started in 541 AD. The plague, which lasted intermittently until the middle of the eighth century, also affected the lands where Islam was born and spread. The second phase, which started from the steppes of Central Asia in the 1330s and reached the Islamic world through the trade caravans advancing along the Silk Road in 1347, and which was called the "black death", affected the world in a short time and continued intermittently and lasted until the 19th century. It caused too much loss until the middle of the century. Third phase that is in the second half of the nineteenth century spread all over the world from Southeast Asia and lasted until the middle of the twentieth century. Hassan ibn Sabit (d. 60/680), regarding the plague, which coincided with the first global epidemic period at the end of the 6th century and took place in Syria, states in his poem that it spreads in the Hauran region of Syria and that many people died. The elegy that Abu Dhuayb al-Hudhali (d. 28/648-49), who lived in the same period, wrote for his five (or seven) children, who died from the plague, is another remarkable ode that has traces of an epidemic. The plague of Amwas, which is likely to be one of the waves of the first global epidemic, was reflected in Muhajir ibn Khalid ibn al-Walid 's poetry. Ibn ar-Rûmî (d. 283/896), one of the poets of the Abbasid period, compared the spot on the cheek caused by smallpox to a star in the sky, and mentioned another epidemic type in his poetry. The famous Arab poet Al-Mutanabbî (d. 354/965) also was not unmindful of the microbe that infected him during the epidemic and stated what he experienced. There are many works of Ibn Nubāta al-Fāriqī (d. 374/984), an orator of the Hamdanid period, written in the sermon style. Two of them are about death and the plague. The black death (749/1347), whose aftershocks continued for a century, was the second largest epidemic and was also effective in Egypt, Syria, Iraq and Andalusia and caused the death of many people. Many Arab writers and linguists are among the victims of this epidemic. The scholar, sufi (mystic) and poet Ibn al-Wardi (d. 749/1349), who died in the plague, referred to this epidemic in poetry and prose. However, Ibn al-Wardi is of the opinion that the plague is a form of worship for Muslims if they are patient, while it is a punishment from Allah for non-Muslims. One of the waves of the black death plague showed itself in Damascus. Ğamāl ad-Dīn Ibn Nubāta al-Fāriqī (d. 768/1366) pointed out that the people should escape from Damascus where the plague appeared and that lots of people died because of it. Salah al-Dīn al-Safadī (d. 764/1363), one

of Ibn Nubāta's students, is another Arabic language and literature scholar and poet who died because of the plague. He refers to this epidemic in his poem and thinks that, just like Ibn al-Wardi, people are punished by divine power with this plague. Jamāl al-Dīn Ibrāhīm al-Mi'mār (d. 749/1347), one of the folk poets of the Mamluks period, is another literary man who expressed his feelings and thoughts about the plague and died because of the Black Death. The epidemic spread in Andalusia, where Muslims were dominant, and had painful consequences. About a century later, Omar al-Mālaqī (844/1440, alive) who lived in Malaga, which was under the domination of The Nasrid dynasty in Andalusia, gave information in his maqamah about the plague that captured Granada. By extracting the documents of the work named Bazl al-maūn fi faḍl al-tāūn, which was written by the famous hadith scholar Ibn Hajar al-Asqalānī (d. 852/1449), who lost his children due to the epidemic, Al-Suyuti, who wrote his work Mâ ravâhu al-vâ'ūn fi akhbâri al-tāūn, also wrote a maqamah about al-tāūn. Al-Suyuti, who describes the plague that emerged and spread in the Rûm land in 897/1491 in his work, which he named al-maqamah al-durriyyah, firstly describes the spread of the plague and the destruction it caused in the cities on that route. In the continuation of Al-Suyuti's maqamah, it indicates the escape of people from the plague and the aspects of the disease that differ from the previous ones. In the 18th century, the subject of the maqama, which was named as al-Maqama al-Hagia Sophia by 'Îdîzâde (d. 1759), who was an Arabic maqama writer in the Ottoman Empire, is the plague that took place in Istanbul in 1705. Throughout history, plagues have not only led to human deaths, but also to mass animal deaths. The rinderpest, which ravaged Europe and Anatolia towards the middle of the 19th century, caused the death of 500,000 animals in Egypt in 1841. The poet of the period, Ali al-Darwish (d. 1270/1854), dealt with this disaster in a poem and revealed the gravity of the situation. When we look at the history of Islam, the understanding of "destiny", which is the main element in the formation of sects such as Kaderiyye and Jabriyye, which is seen in Muslim societies in almost every period, has come to the fore with the emergence of all natural disasters in general and epidemic diseases in particular. The 1847-1848 Cholera epidemic was one of the epidemics that spread in North Africa. The poet dated 1849 because of the disappearance of the epidemic from the region. He wrote congratulatory poems on the end of the cholera epidemic. Niqula an-Naqqash (d. 1311/1894), who also served as the Syrian deputy in the Ottoman parliament, is also a poet who has a dîwân. When his poems were examined, it was seen that two of his poems were related to cholera. When we come to the period of the 3rd mass epidemic (1894- Hong Kong), we come across one of the Lebanese Greek Orthodox linguists and poets, Jurji Atiyyah (d. 1946). Upon the spread of the news that the plague appeared in Beirut at the beginning of the summer of 1900, Jurji wrote an ode in which he expressed his negative feelings about the epidemic. After the Lebanese poet realized that this news was not true, he expressed his joy and happiness with another poem. The famous Egyptian writer and critic Taha Hussein (d. 1973), on the other hand, mentioned the epidemic that occurred in 1902, which is the period of the 6th Cholera epidemic, in his autobiography al-Ayyam. In the work, the author describes the young man who died of cholera on August 21, 1902. Niqula al-Turk (d. 1828) is one of II. Bashir's poets. In the second decade of the 19th century, Emir Bashir worked hard to prevent the spread of the

epidemic in Lebanon under his rule. One of these preventive activities is to ask for an informative work to be written on this subject. In line with this request, Niqula wrote his eulogy of 78 couplets. Nicola's urjuzah on the plague, which is consisted of 78 couplets, consists of two parts. Up to the 20th couplet is the first chapter, in which the poet explains the description and symptoms of the disease. Then, it lists its recommendations on the measures to be taken and quarantine rules.

GİRİŞ

Dille ifade edilebilen her şey edebiyatın konusu olabilmektedir. Duygu, düşünce, olay, zaman, mekân gibi unsurlar temel olarak edebiyatın konusu olurken odağında insan bulunmaktadır. Edebiyatın hangi türü olursa olsun içerisinde insanı, onun başta sevinç ve üzüntü olmak üzere duygularını, düşüncelerini, eylemlerini, kendisiyle anlam kazanan mekân ve zaman olgusunu barındırır. Tarih boyunca farklı kültürlerle ait edebiyatlara bakıldığında gerek bireysel gerek toplumsal olarak insanın sevinç ve acılarına dair yazınsal ürünlerin büyük bir yekûn tuttuğu görülür.

Acı dendiğinde ilk akla gelen şüphesiz ölümdür. Başlı başına bir yazın konusu olmakla beraber ölüme neden olan savaşlar, hastalıklar, tabii afetler ve salgınlar birçok kişi ve toplumun kaderi olmuştur. Bugün yaşanan korona virüs salgını, oldukça acı sonuçlar doğuran küresel bir felakettir. Söz konusu salgının acılarını ifade etmede edebiyatçı ve şairlerin birçok eser ortaya koyduğu görülmektedir.

Makalede öncelikle küresel ve lokal olmak üzere tarih boyunca yaşanan salgınların Arap edebiyatındaki etkilerine değinilecek ardından da 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Beyrut'ta görülen salgın üzerine yazılan dönemin şairi Nikola et-Türk'ün urcûzesi incelenecektir.

1- Arap Edebiyatı Tarihinde Salgın İzleri:

İlk çağdan günümüze kadar üç evrede incelenen veba salgınlarının ilki milâdî 541 yılında başlayan Jüstinyen vebasıdır. Milâdî 8. yüzyılın ortalarına dek aralıklarla devam eden bu veba İslâm'ın doğduğu ve yayıldığı coğrafyaya da tesir etmiştir. Sonrasında 14. milâdî asra kadar büyük kayıplara neden olan veba salgını kaydedilmemiştir. 1330'larda Orta Asya steplerinden başlayıp 1347'de İpek yolu boyunca ilerleyen ticaret kervanları aracılığıyla İslâm dünyasına ulaşan ve "kara ölüm" diye nitelenen ikinci evre kısa sürede dünyayı etkisi altına almış ve aralıklarla devam ederek 19. yüzyılın ortalarına kadar ağır kayıplara yol açmıştır. Bombay vebası diye bilinen üçüncü evre 19. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'dan çıkarak bütün dünyaya yayılmış ve 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir¹.

Milâdî 6. yüzyılın sonunda ilk küresel salgın dönemine denk gelen ve Suriye'de vuku bulan Tâun² hakkında Hassân b. Sâbit (ö. 60/680) şiirinde Suriye'nin Havran

¹ Nûkhet Varlık, "Taun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

² Suyûtî, *Mâ Revâhu'l-Vâ'ün fî Ahbâri't-Tâ'ün*, thk. Muhammed Ali el-Bâr, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996, s. 21.

bölgesinde bulunan Busrâ, Rumah, Zî Ba'l ve Hammân gibi yerlerde yayıldığını ve birçok insanın öldüğünü şu şekilde ifade eder³: (Basîr)

صَابَتْ شَعَائِرُهُ بُصْرَى وَفِي رُمَحٍ مِنْهُ دُخَانٌ خَرِيقٍ كَالْأَعَاصِيرِ
أَفْنَى بِذِي بَعْلٍ حَتَّى بَادَ سَاكِنُهَا وَكُلُّ قَصْرِ مِّنَ الْخَمَانِ مَعْمُورٍ
فَأَعْجَلَ الْقَوْمَ عَنْ حَاجَاتِهِمْ شُغْلٌ مِّنْ وَخَزٍ جِنِّ بِأَرْضِ الرُّومِ مَذْكُورٍ

İndi tâunun alametleri Busrâ'ya, Rumah'a ondan şiddetli bir duman ulaştı hortum gibi

Yol açtı yıkıma Zî Ba'l'de yok olana kadar sakinleri ve el-Hamman'daki tüm sarayları (yok etti)

Onları alıkoydu Rum diyarında söylenen cin dürtmesi ile meşguliyet, gerekli işlerini yapmaktan

Aynı salgınla ilgili Hassân b. Sâbit'in iki şiiri daha vardır. Bunların mukaddimesine Cahiliye şiir geleneğine uygun olarak atlat ile giriş yapmıştır. Söz konusu birinci kasidesinin matla' beyti şöyledir⁴: (Hafif)

لِمَنِ الدَّارُ أَوْحَشَتْ بِمَعَانٍ بَيْنَ أَعْلَى الْيَرْمُوكِ فَالْخَمَانِ

Kimindir bu ıssız kalan diyar Ma'ân'da Yermûk'ün tepelerinden el-Hammân'a kadar?

İkinci şiirin matla' beyti ise şöyledir⁵: (Hafif)

قَدْ عَفَا جَاسِمٌ إِلَى بَيْتِ رَأْسٍ فَالْجَوَابِي فَجَانِبِ الْجَوْلَانِ

Silinmiş Câsim'den Beyt Re's'e kadarki bölge (de yaşayanlar), sonra el-Cevâbî'ye sonra da eteklerine kadarki alanda (yaşayanlar) Golan'ın

Hassân b. Sâbit'in Cahiliye dönemine denk gelen yukarıdaki şiirleri dışında salgınla alakalı doğrudan veya dolaylı o döneme ait başka bir kasideye her ne kadar rastlanmasa da Muhadram şairlerden sahabi Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648-49)'nin tâundan kaybettiği beş (veya yedi) çocuğu için yazdığı mersiyesi salgın izi taşıyan dikkat çekici bir kasidedir: (Kâmil)

³ Hassân b. Sâbit, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, nşr. Abdülemir Ali el-Muhenna, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994, s. 132.

⁴ Hassân b. Sâbit, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, s. 247.

⁵ el-İsfahânî, *Kitabu'l-Eğânî*, Beyrut: Darul-Kutubu'l-İlmiyye, 1971, XV, 152; Conrad, L., "Epidemic disease in central Syria in the late sixth century Some new insights from the verse of assân ibn Thābit", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 18/1 (1994/January), s. 31.

أَمِنْ الْمُنُونِ وَرَيْبِهَا تَتَوَجَّعُ وَالْدَّهْرُ لَيْسَ بِمُعْتَبٍ مَنْ يَجْزَعُ
قَالَتْ أُمَيْمَةُ مَا لِحِسْمِكَ شَاحِبًا مُنْذُ ابْتَدَأْتَ وَمِثْلُ مَالِكٍ يَنْفَعُ
أَمْ لِحِجْنِكَ لَا يُلَانِمُ مَضْجَعًا إِلَّا أَقْصَى عَلَيْكَ ذَلِكَ الْمَضْجَعُ

(Ey nefsim!) ölümden mi zamanın musibetlerinden mi acı çekiyorsun. Zaman düşmeyeceği halde korkan kimsenin yakasından

Umeyme dedi ki “Vücutundaki bu bitkinlik nedir böyle imtihana tabi tutulduğundan beri (çocukların vefat ettiğinden beri) sana fayda veren malın da olduğu halde?”

Ya da ne oluyor vücudunun kenarlarına yatağa uyum sağlayamadı mı? yoksa yatak sana taş mı oldu?

Birinci küresel salgının dalgalarından biri olması muhtemel Amvas vebası Muhâcir b. Hâlid b. Velîd (ö. 37/657)’in şiirine yansımıştır. Amvas vebası kurbanlarından Hâris b. Hişâm (ö. 18/639), akrabalarıyla birlikte yetmiş kişi Şam’a gitmiş ve bunlardan sadece dört kişi hayatta kalmıştı⁶. Muhacir b. Hâlid b. Velîd hem bu olay hem de vebanın halkı ne hale getirdiğini anlatan bir şiir okumuştur⁷: (Serî‘)

مَنْ يَسْكُنُ الشَّامَ يُعْرِسُ بِهِ وَالشَّامُ إِنْ لَمْ يُفْنِنَا كَارِبُ
أَفْنَى بَنِي رَيْطَةَ فُرْسَانُهُمْ عَشْرُونَ لَمْ يُقْصَصْ لَهُمْ شَارِبُ
وَمِنْ بَنِي أَعْمَامِهِمْ مِثْلُهُمْ لِمِثْلِ هَذَا يَعْجَبُ الْعَاجِبُ
طَعْنَا وَطَاعُونَا مَنَائَاهُمْ ذَلِكَ مَا خَطَ لَنَا الْكَاتِبُ

Şam’da duran kişi orada gece misafir edilir. Şam, bizi yok etmezse de ıstırap verir.

Yok etti Benî Rayta kabilesini bıyıkları kırılmamış yirmi süvari genç

Onların amcaoğullarından da bir o kadarını (yok etti) ... Hayret eden kimse, işte böyle bir duruma hayret eder.

Saldırı ve veba onların ölümü oldu. Kâtibin bizim için yazdığı kader budur.

Abbasi dönemi şairlerinden İbnü’r-Rûmî (ö. 283/896), çiçek hastalığında yanakta oluşan lekeyi gökyüzündeki yıldızla benzetmiş ve şöyle demiştir⁸. (Basît)

⁶ Abdulkерim Öner, “Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası”, *İstem*, 18/35 (2020), s. 160.

⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1986, VII, 80.

⁸ İbnü’r-Rûmî, *Dîvânî İbnü’r-Rûmî*, şerh: Ahmed Hasen Besec, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2002, III, s. 56.

مَا صَرَّهْ جُدْرِيَّ حَلَّ وَجَنَّتْهُ لَوْلَا النَّجُومُ إِذَا لَمْ يَحْسُنُ الْفَلَكَ
 إِنَّ الْعَيُونَ لَتَشْتَاقُ الرِّيَاضَ إِذَا مَا الزَّهْرُ أَشْرَقَ فِيهَا وَهُوَ مُشْتَبَكُ
 وَلَنْ يَزِيدَ بَهَاءَ تَاجٍ مَمْلُكَةٍ حَتَّى يَرِصَعَهُ بِالْجَوْهَرِ الْمَلِكُ

Zarar vermez ona yanağındaki çiçek. Olmasaydı yıldızlar güzel olur muydu gökyüzü?

Şüphesiz gözler bir bahçeyi arzular çiçeklerin iç içe geçip açtığı

Artmaz bir ülkenin tacının parıltısı ta ki onu kral mücevherle süsleyene kadar

Ünlü Arap şairi Mütenebbî (ö. 354/965) de salgın zamanında kendisine bulaşan mikroba karşı kayıtsız kalmamış ve onun kendisine yaşattıklarını şu şekilde ifade etmiştir:⁹ (Vâfir)

وَزَائِرَتِي كَأَنَّ بِهَا حَيَاءً فَلَيْسَ تَزُورُ إِلَّا فِي الظَّلَامِ
 بَدَّلْتُ لَهَا الْمَطَارِفَ وَالْحَشَايَا فَعَافَتْهَا وَبَاتَتْ فِي عِظَامِي

Ziyaretçim utancından olsa gerek beni geceleyin ziyaret etti

Sundum ona döşeğimi fakat onlarla yetinmeyip geceledi kemiklerimde

Hamdânîlerin emiri Seyfüddevle'nin hatibi olan Ebû Yahya İbn Nübâte el-Fârikî (ö. 374/984)'nin vaaz üslubuyla yazılmış birçok hutbesi vardır. Bunlardan iki tanesi de ölüm ve veba hakkındadır. Tüm hutbelerinde olduğu gibi hutbelerine hamdele ve salvele ile başlayan hatip daha sonra أَيُّهَا النَّاسُ (Ey İnsanlar) hitap tarzıyla ana konuya geçer. Ayetlerle destekleyerek ölüm ve hastalığın insan için bir imtihan vesilesi olduğunu secili üslubuyla ifade eder¹⁰.

Artçı dalgaları bir yüzyıl boyunca devam eden kara ölüm (749/1347), ikinci büyük salgındır¹¹. Mısır, Suriye, Irak ve Endülüs coğrafyasında da etkili olan salgın çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. Bu salgının kurbanları arasında çok sayıda Arap edebiyatçısı ve dilcisi de bulunmaktadır.

Tâundan vefat eden âlim, mutasavvıf ve şair İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349) şiir ve nesirle bu salgına değinmiştir. Veba hakkındaki makame tarzında yazılmış meşhur

⁹ Ebû'l-'Alâ Ahmed el-Ma'arrî, *el-Lâmi'i'l-'Azîzî Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî*, 1. bs., thk. Muhammed Saîd el-Mevlevî, Riyad: Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1429/2008, s. 1324.

¹⁰ İbn Nübâte, *Dîvânü Hutabî İbni Nubâte*, şerh: Tahir Efendi el-Cezâirî, Beyrut: tsz, s. 75.

¹¹ Nühket Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba*, çev. Hazal Yalın, İstanbul: Kitap Yayınları, 2017, s. 17.

risalesi *en-Nebâ 'ani'l-Vebâ*'da şair, nükteli bir dille tâunun şehir şehir, ülke ülke yayılışını ve oralarda bıraktığı etkileri anlatırken şiirleriyle görüşlerini pekiştirmiştir. O, insanların hata ve günahlarının tâuna neden olduğuna dair görüşü benimsemiş ve şöyle demiştir¹²: (Basîl)

قَالُوا فسادُ الهواءِ يُرْدِي فَقُلْتُ هُوَ الْقَسَادُ

Dediler ki: “Öldürür havanın bozulması”. Bunun üzerine dedim ki: “(Asıl) Öldürür ahlaki düşkünlük.”

Bununla birlikte İbnü'l-Verdî vebanın Müslümanlar için sabretmeleri halinde bir ibadet olacağını, gayr-ı Müslimler için ise Allah'tan gelen bir azap olduğu görüşündedir¹³.

İbnü'l-Verdî risalesinde salgında çok sayıda kayıp veren Halep şehrinde uzun uzadıya bahsetmiştir. Şehrin zehriyle insanları katleden bir yılana dönüştüğünü çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermiş ve şöyle demiştir: (Meczûu'r-Remel)

أَصْبَحْتُ حَيَّةَ سُوءٍ تَقْتُلُ النَّاسَ بِبَرْقِهِ

Felaket yılanı oldu (Halep) insanları öldüren tükürüğü/zehri ile

Ölmeden iki gün önce söylediği şiirde İbnü'l-Verdî tâuna karşı oldukça iyimser tutumunu şu şekilde ifade etmiştir¹⁴ (Vâfir)

وَلَسْتُ أَخَافُ طَاعُونًا كَغَيْرِي فَمَا هُوَ غَيْرُ اخْدَى الْخُسَيْنَيْنِ

فَإِنْ مِتُّ اسْتَرَحْتُ مِنَ الْأَعَادِي فَإِنْ عَشْتُ اشْتَقْتُ أُنْبِي وَعَيْنِي

Korkmuyorum başkaları gibi tâundan. Zaten o iki güzel şeyden biridir olsa olsa

Eğer ölürsem kurtulurum düşmanlardan. Yaşarsam da şifa bulur kulaklarım ve gözlerim

Kara ölüm vebasının dalgalarından biri Şam'da kendini göstermiştir. Vebadan vefat eden İbnü'l-Verdî'nin hocası Ebû Bekr Cemalüddîn Muhammed b. Nübate el-Fârikî el-Mısırî (ö 768/1366) Şam'da ortaya çıkan tâun hakkında oradan kaçılması gerektiğine ve canların çok kolay kaybedildiğine işaretlerle şunları söylemiştir¹⁵ (Hafîf)

سِرُّ بِنَا عَنْ دَمَشْقٍ يَا طَالِبَ الْعِي شَ مَا فِي الْمَقَامِ لِلْمَرْءِ رَغْبَهُ

¹² İbnü'l-Verdî, *Dîvân (en-Nebâ 'ani'l-Vebâ)*, nşr. 'Abdu'l-Hamîd Hindâvî, Kahire: 2006, s. 90.

¹³ İbnü'l-Verdî, *Dîvân*, s. 281.

¹⁴ İbnü'l-Verdî, *Dîvân*, s. 281.

¹⁵ İbn Nübate el-Mısırî, *Dîvân*, Beyrut: tsz., s. 50.

رَحُصَتْ أَنْفُسُ الْخَلَائِقِ بِالطَّاءِ عُونٍ فِيهَا فَكَلَّ نَفْسٍ بِحَبِّهِ

Uzaklaş! Dimaşk'tan ey yaşamayı isteyen kişi bizimle birlikte! İnsan için kalmamıştır kalma arzusu

Ucuzladı tâunla (birlikte) mahlukatın canı orada. Her can onu sever üstelik

İbn Nübate'nin öğrencilerinden Salahuddin es-Safedî (ö. 764/1363) tâundan vefat eden bir başka Arap dili ve edebiyatı âlimi ve şairdir¹⁶. Safedî de tıpkı İbnü'l-Verdî gibi insanların tâun ile ilahi kudret tarafından cezalandırıldığını düşünmekte ve bunu şu şekilde dile getirmektedir: (Vâfir)

وَكَانَ النَّاسُ فِي غَفْلَةٍ أَمْرٍ فَجَاءَ طَاعُونُهُمْ مِنْ تَحْتِ إِبْطِ

İnsanlar gaflete düştü ve tâun geldi ansızın onlara koltuk altlarından

Safedî, bir başka şiirinde tâunun dolaştığı şehirleri şu şekilde belirtmiştir: (Kâmil)

قَدْ قُلْتُ لِلطَّاعُونَ وَهُوَ بَغْرَةٌ قَدْ جَالَ مِنْ قِيَطَا إِلَى بَيْرُوتِ

أَخْلَيْتُ أَرْضَ الشَّامِ مِنْ سَكَانِهَا وَأَتَيْتُ يَا طَاعُونُ بِالطَّاعُوتِ

Dedim ki tâuna o Gazze'deyden: "Kayta'dan Beyrut'a dolaştı (tâun)."

Şam'ı sakinlerinden tahliye ettin ve ey tâun getirdin kötülüğü!

Ebû Muhammed (Ebû Tâhir) Bedrüddîn el-Hasen b. Ömer ed-Dimaşkî el-Halebî (ö. 779/1377) de İbn Nübâte el-Mısırî'nin talebelerindendir¹⁷. Edip ve şair olmanın ötesinde fakih ve müverrih olarak da tanınan el-Halebî bölgesinde yaşanan salgının yaptıklarını zalim bir adamın tüm dünyayı bozması gibi ifsat ettiğini ve insanları ölüme götürdüğünü şu şekilde ifade etmiştir¹⁸: (Hafîf)

إِنَّ هَذَا الطَّاعُونَ يَفْتِكُ فِي الْعَا لَمْ فَتَكَ امْرِئٌ ظُلُومٍ حَسُودِ

وَيَطُوفُ الْبِلَادَ شَرْقًا وَغَرْبًا وَيَسُوقُ الْخُلُوقَ نَحْوَ اللَّحُودِ

Bu tâun bozuyor dünyayı bozması gibi zalim bir adamın

Dolaşıyor ülkeleri doğuda ve batıda ve götürüyor insanları mezara

¹⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nucumu'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Mısır: 1956, X, s. 211.

¹⁷ Süleyman Tülücü, "İbn Habîb El-Halebî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

¹⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nucûm*, X, s. 211.

Memlukler dönemi halk şairlerinden Cemalüddîn İbrahim el-Mi‘mâr (ö. 749/1347) kara ölümün hayattan kopardığı bir başka kişidir. Tâunla ilgili duygu ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir¹⁹: (Remel)

فُتِحَ الطَّاعُونَ دَاءَ فُقِدَتْ فِيهِ الْأَحِبَّةُ
بِيعَتْ الْأَنْفُسُ فِيهِ كُلُّ إِنْسَانٍ بِحُبِّهِ

Ne menfur bir hastalıktır tâun, kaybedildi kendisinde sevilenler

Satıldı canlar onda her bir kimse sevdiğiyle beraber olacak şekilde

Şair, bir başka şiirinde salgın döneminin geçmediğini ve hala insanların kolay bir şekilde ölmekte olduklarını dile getirmiş ve şöyle demiştir: (Serî‘)

يَا طَالِبَ الْمَوْتِ أَفِقْ وَانْتَبِهْ هَذَا أَوَانُ الْمَوْتِ مَا فَاتَا
قَدْ رَخِصَ الْمَوْتُ عَلَى أَهْلِهِ وَمَاتَ مَنْ لَا عُمْرَهُ مَاتَا

Ey ölüm adayı! kalk uyan bu ölüm mevsimi daha geçmedi

Ucuzladı ölüm ehline ve öldü ömrü olmayan öldü

Salgın Anadolu, Arap yarımadası dışında Müslümanların hâkim olduğu Endülüs’te de yayılmış ve acı sonuçlar doğurmuştur. Endülüs’ün el-Meriyye (Almarya) şehrinde vebanın ortadan kalkmasının ardından edip ve şair Ebü’l-Berekât Muhammed b. Muhammed es-Sülemî el-Billifkî (ö. 771/1370), veba ile ilgili mizahi iki beyitlik şiirinde manevi hastalıklara yönelik faydasına işaret ederek şöyle demiştir²⁰. (Vâfir)

شَكَرْتُ اللَّهَ شُكْرًا لَمْ يَوْفِي حَقُّوقَ فَضَائِلِ الْوَبَاءِ الْمُبَارِكِ
فَكَمْ غَسَلَ السَّخَائِمَ مِنْ قُلُوبٍ وَعَاوَنَ فِي حَوَائِجِنَا وَشَارَكَ

Allah’a öyle bir şükrettim ki ödemedi mübarek vebanın faydalarının haklarını

Nice kin ve nefreti sildi kalplerden ve bize yardımcı oldu ihtiyaçlarımız konusunda ve katıldı (bize)

Endülüs’teki salgın sadece el-Meriyye şehriyle sınırlı kalmamıştır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra Endülüs’te Nasrîler Devleti hâkimiyetindeki Malaga’da yaşamış 15. yüzyıl ediplerinden Ömer el-Malekî (844/1440’ta hayatta)’nin veba ile ilgili bir

¹⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûm*, X, s. 211.

²⁰ Ebü’l-Hasen Alî b. Abdîrrahmân b. Hüzeyl el-Fezârî el-Endelüsî, *Fukâhâtu’l-Esmâr Muzhebâtu’l-Ahbâr ve’l-Eş’âr*, nşr. Abdullah el-Hammadî, Kuveyt: 2004, s. 210-211.

makamesinde Gırnata'yı esir alan tâunla ilgili bilgiler vermiştir²¹. Makamede el-Malekî, döneminde Nasrîlerin emiri IX. Muhammed Galib-billah'ın yönetim merkezi olan Gırnata'daki el-Hamrâ sarayını “hanımefendi” (سیدتی) şeklinde muhatap aldığı görülür. Makame saray ile edip arasında soru cevap şeklinde geçer. Emirın Gırnata'da ortaya çıkan veba dolayısıyla Malaga'ya gidip gitmeme noktasında yaşadığı tereddüt dile getirilir. el-Malekî, Daru'l-Cinân'dan bir mektup aldığını ve emir ile halkın iyi olduğunu işittiğini ve köle pazarında on dirhem etmeyecek hadım edilmiş bir oğlandan başka kaybın olmamasından dolayı mutluluğunu ifade eder. Bu durumdan dolayı hamd eden makame yazarı, mektupta emirin Malaga'ya gelme isteğinden bahsedildiğini belirtir. Malaga'nın havası, suyu ve doğal güzelliklerinden bahseder. Daha sonra yazar, karantina hadisine değinir. Bununla ilgili ihtilafların olduğunu belirten el-Malekî, İbn Rüşd'ün bu hadisi daha iyi anladığını zikreder. Hastalığın bulunduğu yerden ayrılmamanın haram türü bir yasak olmadığını söyler ve ayrılanın da ayrılmayanın da günah sahibi olmayacağını ifade eder. Ardından bu konuda muhatabına emirin gelişine engel olması dolayısıyla teessüfünü belirtir. Muhatabın yanında olması durumunda kendisine bu konuda birçok sağlam delil sunabileceğini ve onu ikna edebileceğini zikreder. Ayrıca bu kısımda el-Hamrâ'nın Malaga'ya dair orada erzak sıkıntısı çekileceği şeklinde olumsuz görüşlere sahip olduğunu ve bunun kendisine ağır geldiğini ifade eder. Bu durumu karınca ve serçe hikayesiyle destekler. Karıncanın stok yaptığını ancak serçenin tevekkül ettiğini dile getirir. Sel geldiğinde karıncanın stokunun dağılıp serçeye yem olduğunu karıncanın ise mağdur olduğunu belirterek rızık darlığından endişe edilmemesi gerektiğini vurgular. el-Malekî sonrasında salgın hastalık konusuna geçer. Hastalığa dair bilgiler veren yazar, virüsün ciğerlere zarar verdiğini ve 7-10 arası çocukların tehdit altında olduklarını belirtir. Makamenin temel unsuru olan seci dışında teşhis, şiir ve mesellerden faydalanma gibi edebî sanatları ustalıkla kullandığı görülen yazar, son olarak Emir'e dua ederek makamesini sonlandırır²².

Salgın nedeniyle çocuklarını kaybeden meşhur hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)'nin vebaya dair telif ettiği *Bezlu'l-Mâ'ûn fî Fazli't-Tâ'ûn* isimli eserinin senetlerini çıkararak *Mâ Revâhu'l-Vâ'ûn fî Ahbâri't-Tâ'ûn* adlı eserini telif eden Suyûtî ayrıca tâuna dair bir makame yazmıştır. *el-Makametud-Durriyye* adını verdiği makamesinde 897/1491 yılında Rum diyarında ortaya çıkıp yayılan tâunu anlatan Suyûtî, öncelikle vebanın yayılma güzergahını ve o güzergahta bulunan

²¹ Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâz fî Ahbâri'l-Kâdi 'İyâz*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. Kâhire: Matbaatu Lecnetu't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1358/1939, I, s. 132.

²² el-Makkarî, *Ezhâru'r-riyâz*, I, s. 132; M. F. Çifçi, "İbnü'l-Verdî'den 'İdizâde'ye Makâmelerde Veba Algısı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2021), s. 277-308.

şehirlerde meydana getirdiği tahribatı anlatır. Tâunun nice canları aldığı ve evleri boşalttığından bahseden müellif, yedinci yılı (897) muhatap alarak ona yönelik serzenişini şu şekilde ifade eder: (Serî‘)

يا عامٍ سبعٍ قد أكلت الورى ورخت بالأولاد ثم التلاد
قد إقتربت الناس بشدة أنت إذن والله سبع شداد

Ey yedinci yıl! Yedin insanlığı, götürdün önce evlatları daha sonra da miras kalan malları/eşyaları

Saldırdın şiddetli bir şekilde insanlara sen o halde Allah’a yemin olsun “seb’a şidâd”sın

Suyûtî makamesinin devamında insanların tâundan kaçış hallerini ve söz konusu hastalığın öncekilerden farklı olduğu yönleri belirtir. Müellif, insanların salgın karşısındaki birtakım yanlış tutumlarını eleştirir. 98 yılına girildiğinde İskenderiye’de tekrar görüldüğüne dair haberlerin gelmesinin insanları korkuttuğunu belirtir. Suyûtî nahiv, sarf, fıkıh, hadis vb. farklı alanlara sahip kimselerin kendi alanlarına özgü bir dille vebanın geride kalması sonucu duygu ve düşüncelerini dile getirdiklerini ifade eder ve buna dair örnekler sunarak makamesini nihayete erdirir. Sözelimi sarf alimi veba hakkında şöyle demiştir²³.

قال الصرفي:

قد حصل النجاح، واتسع المراح، ونادى داعي الفلاح، ووقع الاعتدال، وانفك القلب من الإختلال، الحمد لله على السلامة من الاعتلال²⁴.

Sarfçı dedi ki:

Güzel sonuç gerçekleşti. Sevinç yayıldı. Kurtuluş habercisi seslendi. Normalleşme vuku buldu. Kalp hastalıktan kurtuldu. Allah’a hamd olsun hastalıktan selamete erdirdiği için.

Salgına dair yazınsal ürünler sadece çoğunlukla Arapların yaşadığı bölgelerdeki edebiyatçılar tarafından ortaya konmamıştır. Osmanlı döneminde başkent İstanbul’da yayılan salgına dair yazılan bir makame bu açıdan göze çarpmaktadır.

²³ Suyûtî, *Şerhu Makâmâtî Celâluddîn es-Suyûtî*, thk. Semîr Mahmûd ed-Derûbî, Beyrut: 1989, I, s. 342.

²⁴ Suyûtî burada tevriye sanatına yer vermiştir. Bir sarfçı bu şekilde قلب kelimesini zikrettiğinde ilk akla gelen sarf ilminde kelime gerçekleşen kalb’dir. Fakat burada asıl itibariyle gönül, kalp ve ruh kastedilmiştir. Yine سلامة ve اعتلال ifadeleriyle ilk bakışta akla gelen fiil ve ismi oluşturan harflerin illetli veya salim olma durumu iken, burada hastalık ve sağlıklı olma anlamı kastedilmiştir.

Amasyalı ‘Îdî-Zâde Âkîf Mustafa Efendi (ö. 1759)’nin yazmış olduğu *el-Makâmetu’l-Âyâsûfuviyye* Osmanlı dönemi Arap edebiyatı açısından dikkat çekici bir eserdir. “Osmanlı dönemi Arap edebiyatçısı makame yazarı ‘Îdî-Zâde’nin *el-Makâmetu’l-Âyâsûfuviyye* şeklinde isimlendirdiği bu makâmenin konusu İstanbul’da 1705 yılında yaşanan vebadır. Makâmenin râvisi olan Sehl b. Yesâr’dır. Bir gün insanların vebanın kalkması için Ayasofya’da bir araya gelip dua edecekleri haberini alır. Umutsuz bir halde dilencilerin mekân tuttuğu Ayasofya’ya doğru yola çıkan Sehl, çınar ağacının altına toplanmış bir kalabalık ve ortada vaaz eden bir ihtiyar görür. Hatip zinanın yaygınlaşmasından bahsederek yaşanan bu vebayı ahlâkî çöküntüye bağlamakta ve vaazın sonunda da yanında taşıdığı kâğıtları ucuz fiyatlarla satışa sunmaktadır. Bu kâğıtlardan üç tane alıp birini üzerinde taşıyan, diğerinin suyunu içen ve üçüncüsünü de yakanların veba vb. sıkıntılardan kurtulacağını vaat etmektedir. Kalabalık dağıldıktan sonra Sehl, izini kaybettirmeye çalışan hatibin peşine düşer. Ona seslenir fakat hatip pek fazla konuşmak istememektedir. Ona nereli olduğunu, evinin nerede olduğunu söylerse bir dinar vereceğini vaat eder. Bunun üzerine hatip Üsküdar’da yaşadığını ve İstanbul’u ne kadar sevdiğini bir şiirle ona anlatır. Yine bu şiirin sonlarına doğru fakirliğini dile getirip başkalarını düşünmeyen hatta ölümlerden nemalanan insanların varlığından bahsederek onlara lanet eder. Neticede Sehl bu adamdan üç adet kâğıt satın almış ve bu kâğıtların bereketiyle ev halkı sıhhatine kavuşmuştur. Bundan sonra her yıl Üsküdar’a gidip o yaşlı hatibi aramış ama bulamamıştır. Sorduğu insanlar ise ondan, her an her yerden çıkabilen, doğuda sabahlayıp akşamına batıda giren esrarengiz bir adam olarak bahsetmişlerdir²⁵.”

Tarih boyunca vebalar sadece insan ölümlerine yol açmamış toplu hayvan ölümlerine de sebep olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına doğru Avrupa ve Anadolu’yu kasıp kavuran sığır vebası (vebâ-i bakârî) 1841²⁶ yılında Mısır’da 500.000 hayvanın telef olmasına neden olmuştur²⁷. Dönemin Mısırlı şairi Ali ed-Dervîş (ö. 1270/1854) bu felaketi bir şiirinde işlemiş ve durumun vahametini gözler önüne sermiştir. İlk beyitte şair, afetlerin sadece insanlar için olmadığını sığır ve manda türü hayvanların da bu felakete maruz kalabileceklerini şu şekilde ifade etmiştir:²⁸ (Basît)

فَقَدْ تَعَدَّتْ عَلَى الْجَامُوسِ وَالْبَقَرِ

حَوَادِثُ الدَّهْرِ لَا تَخْتَصُّ بِالْبَشَرِ

²⁵ M. F. Çifçi, “İbnü’l-Verdi’den ‘Îdîzâde’ye Makâmelerde Veba Algısı”, s. 298-299.

²⁶ Bir kasidesinin son mısraında şair Mısırdaki büyük kayıplara neden olan ve vebâ-i bakari olarak bilinen yılı ebced sistemiyle şu şekilde tarihlendirmiştir: 339=البقر، 739:الأثور، 91:أكمل، 40:الوباء، 49:معا.

²⁷ Mehmet AK, “Osmanlı Devleti’nde Veba-i Bakari (Sığır Vebası)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 39 (2016), s. 218.

²⁸ Ali ed-Dervîş, *el-İş‘âr bi Hamîdi’l-Eş‘âr*, yyk., 1853, s. 171.

Zamanın felaketleri sınırlı değildir beşer ile. (Bu felaketler) etki etmiştir manda ve sığırlara da

İslam tarihine bakıldığında hemen her dönem Müslüman toplumlarında görülen ve Kaderiyye ve Cebriyye gibi mezheplerin teşekkülünde ana unsur olan “kader” anlayışı, genelde tüm tabii afetler özelde ise salgın hastalıkların ortaya çıkışıyla gündeme gelmiştir. İnsanın başına gelen bir felaketin, kendi eliyle mi yoksa kaçınılmaz bir durum mu olduğu konusu hep tartışılmalıdır. Tarih boyu çoğu Müslüman toplumunda, tabii afetlerin insanların hatalarının bir sonucu olup Allah tarafından onları cezalandırma boyutu olduğu yaygın kabul gören bir anlayış olmuştur. Daha önce İbnü’l-Verdi ve es-Safedî’de gördüğümüz bu tutum, Mısırlı şair Ali ed-Dervîş’te de görülmektedir. Zira bu durumu şiirinde şu şekilde ifade etmektedir²⁹: (Basîl)

عَاشَ الْوَبَاءُ فَكَأَنَّ الْمَالِكِينَ لَهَا يُعَاقِبُونَ بِذَنْبٍ غَيْرِ مُغْتَفَرٍ

Kasıp kavurdu veba. Cezalandırılmaktadır bağışlanamayan bir günahtan dolayı sanki ona maruz kalanlar

Aynı kasidenin bir başka beytinde bu durumu daha açık bir şekilde dile getirir ve şöyle der: (Basîl)

يَا أَيُّهَا الشَّيْخُ لَا تَغْضَبْ لِمَا فَعَلْتُ بِهَا الْمَنُونُ وَلَا تَهْزُبْ مِنْ الْقَدْرِ

Ey şeyh! hiddetlenme yaptıklarından dolayı yazgının, kaçma kaderden

19. yüzyılın ortalarına doğru yeni yeni ortaya çıkan salgınlara yönelik tedbir ve korunma içerikli çalışma ve uygulamaların tesiri şairin şiirlerinde görülür. Ali ed-Dervîş, vebaya yönelik kasidelerinde ondan korunmaya yönelik birtakım tavsiyelerde bulunur³⁰: (Tavîl)

وَفَاكِهَةٌ دَعَتْ نَيْهَا كُلَّ لَمَّا اسْتَوَى وَخَازِرٌ عَلَيْهَا الشَّرِبُ وَاصْغِ لِمُطَرِّبٍ
وَلَا تَمْشِ فِي رِيحٍ وَشَمْسٍ وَلَا تُطَلِّ وَإِنْ أَلْزَمْتَ فِي الصَّبْحِ وَالْعَصْرِ فَارْكَبِ

Meyvenin bırak hamını olunca ye. Kaçın üzerine su içmekten ve dinle müzik sanatçısını

Yürüme rüzgârda ve güneşte. Uzatma! Yürüyüşü de. Eğer zorda kalırsan binekli olarak git sabah ve ikindi vakti

²⁹ Ali ed-Dervîş, *el-İş‘âr bi Hamîdi’l-Eş‘âr*, s. 171.

³⁰ Ali ed-Dervîş, *el-İş‘âr bi Hamîdi’l-Eş‘âr*, s. 85.

1847-1848 kolera salgını Kuzey Afrika’da yayılan salgınlardan biridir³¹. 1849 yılını şair, salgının bölgeden kaybolması dolayısıyla tarihlendirmiştir. Kolera salgının bitişi üzerine kutlama şiirleri yazmıştır³². el-Hevâu’l-Asfar olarak ifade edilen koleranın gidişi şair tarafından manzum üslupla kutlanmıştır. Söz konusu şiirinde Mustafa Paşa el-‘Arûsî’yi hem övmekte hem de salgının bitişi dolayısıyla kendisini kutlamaktadır. Şiirin matla‘ beyti şöyledir: (Kâmil)

إنَّ الزَّمانَ مَبْشُرٌ وَلَكَ الْهَناءُ الْاَكْبَرُ

Şüphesiz zaman müjdecidir. Sana olsun en büyük kutlama (geçmiş olsun dileği)

Tâunun gidişini kutlama maksadıyla yazmış olduğu bir başka şiirde Ali ed-Dervîş, hicri 1251 (1835) yılı için son iki mısra da her birinde ayrı olmak üzere tarih düşmüştür³³. Şair bir yılın kendileri için musibetlerle dolu geçtiğini, bir diğer yıl ise musibetlerin geçip gittiğini şu şekilde ifade etmiştir: (Basit)

عَامٌ مَضَى فِيهِ زَاعَتْنَا مَصَائِبُهُ وَجَاءَ عَامٌ مَضَتْ عَنْهُ الْمَصِيبَاتُ

Bir yıl ki geçip gitti bıraktı bize musibetlerini, geldi bir diğer yıl götürdü onun musibetlerini

ed-Dervîş, tâunun etkisini kaybedip ortadan kalkması maksadıyla yazdığı bir başka şiirinde ise merhum Nakîbu’l-Eşrâf es-Seyyid Bekrî Efendi’yi şöyle diyerek kutlamıştır: (Vâfir)

نُهِئِي النَّفْسَ بَشْرَى بِالنَّجاةِ مِنْ الطَّاعُونَ أَدَهَى الْمَذْهَبَاتِ
وَقَالَكَ اللَّهُ مِنْهُ دَاءٌ مَوْتٍ تَهَوَّنُ لَدَيْهِ كُلَّ الْمُقْتَلَاتِ
فَكَمْ أَخْلَى مِنْ الْأَزْوَاجِ بَيْتاً وَوَلَّى بِالْبَيْنِ وَالْبَنَاتِ

Kutlarız o kişiyi: “Müjde! ani gelenlerin en fecisi tâundan kurtuldun.”

Korudu Allah seni ölüm hastalığından ki küçük kalır onun yanında bütün kıyımlar

Nice evler eşlerden boşalmış; kalmıştır oğlanlar ve kızlar (orada)

Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Suriye mebusluğu görevini de yapan Nikola en-Nakkâş (ö. 1311/1894)³⁴ aynı zamanda divan sahibi bir şairdir. Şiirleri incelendiğinde iki tane şiirinin kolera ile alakalı olduğu görülmüştür. Bunlardan biri

³¹ Yılmaz Özdemir, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6 (2017), s. 32.

³² Ali ed-Dervîş, *el-İş‘âr bi Hamîdi’l-Eş‘âr*, s. 147-148.

³³ Ali ed-Dervîş, *el-İş‘âr bi Hamîdi’l-Eş‘âr*, s. 91.

³⁴ Hayatı için bkz. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’ş-Şu‘arâ’ munzu Bedi ‘Asri’n-Nahda*, Beyrut: Dâru Sâdır, 2004, III, s. 1355.

Cebel-i Lübnan'a bağlı Sûku'l-Garb'da 1875 yılında koleradan vefat eden Selim el-Hûrî için yazdığı mersiye'dir. Nikola, aynı kasidede kardeşi Halil el-Hûrî'ye taziyelerini de iletmiştir. Uzun kasidenin ilk beyti şu şekildedir³⁵: (Vâfir)

حَيَاةُ الْمَرْءِ فِي الدُّنْيَا مَنَامٌ سَوَاءٌ طَالَ أَوْ قَصُرَ الْمَقَامُ

Kişinin dünyadaki hayatı uyku gibidir. Uzun da olsa kısa da olsa dünyada kalması

Nikola'nın bir diğer şiiri de yine Selim el-Hûrî'nin vefatı için tarih düştüğü şu nutfedir³⁶: (Basît)

غُصْنٌ دَهَاهُ هَوَاءٌ اصْفَرَّ فَرْوَى لِدَاكَ دَمْعُ بَنِي الْخُورِيِّ دَمَا سَكَبَا
نَادَى أَخُوهُ خَلِيلٌ حِينَ ارَّحَهُ بَدْرِي سَلِيمٌ بِسُوقِ الْغَرْبِ قَدْ حُجِبَا

Bir taze dal ki onu kolera vurdu ve o eğildi. Bu yüzden Beni'l-Hûri'nin göz yaşı kan akıttı

Şöyle seslendi kardeşi Halil onu tarihlendirirken: “Dolunayım Selim Sûku'l-Garb'da alıkonuldu³⁷.”

Üçüncü kitlesel salgın dönemine geldiğimizde (1894- Hong Kong) karşımıza Lübnanlı Rum Ortodoks dilci ve şairlerden Corcî Şâhîn 'Atıyye (ö. 1946) çıkar. 1900 yılı yaz mevsimi başlarında tâunun Beyrut'ta ortaya çıktığına dair haberlerin yayılması üzerine Corcî, salgına yönelik menfi duygularını ve Allah'ın bir gazabı olarak değerlendirilebileceği fikrini şu şekilde ifade etmiştir: (Seri')

لا مرحباً بالزائر الجائر بل العدو الخائن الغادر
بل آفة الأرض وسكانها من كابر فيها ومن صاغر
بل غَضَبِ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ يَنْزِلُ بِالْبَادِي وَبِالْحَاضِرِ
ما أَقْبَحَ الطَّاعُونَ مِنْ وَافِدٍ يَرْدِي الْوَرَى بِشَرِّهِ الْوَافِرِ

Merhaba yok sana ey zalim ziyaretçi hatta hain kötü niyetli düşman!

Yeryüzünün ve büyük küçük demeden onun sakinlerinin afeti!

Allah'ın halkına şehir ve köyde indirdiği gazabı!

³⁵ Nikola en-Nakkâş, *Dîvân*, Beyrut: el-Matba'atu'l-Edebiyye, 1879, s. 80.

³⁶ Nikola en-Nakkâş, *Dîvân*, s. 109.

³⁷ Bu beyitte şair şu şekilde tarih düşmüştür: بدری : 216 + سليم : 140 + بسوق : 168 + الغرب : 1233 + قد : 104

+ حجباً : 14 = 1875.

Tâûn ne kadar kötü bir gelendir ki canlarını alır insanların büyük kötülüğüyle

Yukarıdaki beyitlerde dikkat çeken husus Hristiyan Ortodoks bir şair olan Corcî'nin kendilerine üst tarafta yer verilen bazı Müslüman şairler gibi bu salgını Allah'ın kullarına yönelik bir cezalandırma aracı olarak görmesidir. Şair ardından bu haberin doğru olmadığının anlaşılması üzerine sevinç ve mutluluğunu şu şekilde ifade etmiştir:(Serî')

الحمد لله الكريم على
أزھبتنا لكنه لم يشأ
نفرجه الكرب عن خاطر
أن يوصل الرعب إلى الآخر

Hamd Yüce Allah'a! giderdiği için sıkıntıyı zihinlerden

Bizi korkuttu fakat istemedi ulaşmasını korkunun son noktaya

Mısırlı meşhur edip ve eleştirmen Tâhâ Hüseyin (ö. 1973) ise, otobiyografisi *el-Eyyâm*'da 6. Kolera salgını dönemine gelen 1902 yılı salgınına yer vermiştir. Eserde yazar, 1902 yılı 21 Ağustos'unda koleradan vefat eden genci anlatır. Gencin ailesinin özellikle de annesinin hissettiği acıyı çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer. Genç, feci öksürük semptomları ile koleraya karşı yoğun bir mücadele verir ve sonunda hayatını kaybeder.³⁸

2- Nikola et-Türk'ün Tâuna Dair Urcûzesi:

Nikola b. Yusuf et-Türk (ö. 1828) II. Beşîr'in şairlerinden olup Katolik'tir³⁹. Anne ve babası Yunanistanlı olup daha Nikola doğmadan Cebel-i Lübnan'daki Deyru'l-Kamer şehrine göç etmişlerdir. Nikola orada dünyaya gelmiştir. Arapça, Türkçe ve Fransızca'yı iyi bilen yazar, Fransızların Mısır'ı işgalinden hemen sonra Mısır'da kurulan divanlarda tercümanlık yapmıştır⁴⁰. Tarih alanında eserleri olan Nikola'nın şiir divanı ve makameleri bulunmaktadır⁴¹.

Nikola'nın divanındaki şiirlerin çoğu II. Beşîr eş-Şihâbî'ye yönelik methiyelerdir. Ele alacağımız urcûzesi de yine emirin önerisiyle yazılmış bir manzumedir. 19. yüzyılın ikinci on yılında emir, hükmü altındaki Lübnan'da

³⁸ Tâhâ Hüseyin, *el-Eyyâm*, Kahire: Hindâvî, 2014, s. 85.

³⁹ Nikola'nın dini ve etnik mensubiyeti hakkındaki tartışma için bkz. M. Sarıkaya, "Lübnan Emiri II. Beşîr Eş-Şihâbî'nin Ermeni ve Rum Şairleri ve Osmanlı-Lübnan ilişkilerine etkileri" *Erciyes Akademi*, 35/1 (2021), s. 141.

⁴⁰ Zirikî, *el-A'lâm*, Beyrut, 2002, VIII, s. 47; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Beyrut: tsz., XIII, s. 118.

⁴¹ Makameleri için bkz. Nikola et-Türk, *Divânu'l-Muallim Nikola et-Türk*, nşr. Fuâd Efrâm el-Bustânî, Beyrut: 1949, s. 344-388.

salgının yayılmaması için yoğun uğraş göstermiştir⁴². Bu önleyici faaliyetlerinden biri de bu konuda bilgilendirici bir eserin yazılmasını istemesidir. Nikola bu talep doğrultusunda 78 beyitlik kasidesini yazmıştır⁴³.

Nikola'nın tâuna dair 78 beyitlik urcûzesi iki bölüm olarak düşünülebilir. Birinci bölüm 20. beyte kadar olup burada şair hastalığın tarifini, semptomlarını açıklar. Sonrasında ise alınacak tedbirlere dair tavsiyelerini sıralar. Bu bölümde bahsi geçen urcûze içerik yönünden ele alınacaktır.

2.1. Urcûzenin İçeriği:

Şair ilk bölümde vebanın zehirli bulaşıcı ve kolay kolay bırakmayan amansız bir hastalık olduğundan bahsederken vücutta tıpkı pamuk ve yündeki yağ gibi dolaştığını belirtir. Bu şekilde onun vücuda nüfuz ettiğini ima eder. Havanın ısınmasıyla ilkbaharda etkisini artırdığından bahseden Nikola, yaz mevsiminde ise şiddetini daha da artırdığını belirtir. Kendisinin zehir olarak isimlendirdiği virüsün temas yoluyla bulaştığını belirten şair, ardından vücuda enjekte olduğunu söyler. O, vücutta bir titreme ile ilk belirtisinin ortaya çıkabileceği sonrasında ise koltuk altında, kulak arkasında veya kalçada sivilcelerin görüneceğini belirtir. Sivilcelerin rengi üzerinde duran Nikola, yeşil renkli sivilcenin tehlike arz ettiğini kırmızı sivilcenin ise müspet değerlendirildiğini ifade eder. Ayrıca bu kısımda son olarak sivilcelerin çok olmasının iyiye işaret olduğunu söyleyen şair, sivilcelerin az olmasının endişe düzeyini artırdığından bahseder. Urcûzenin ilgili kısmı şu şekildedir⁴⁴: (Recez)

1- يَا طَالِباً حَقِيقَةَ الْأَنْبَاءِ	وَالْحُكْمَ فِي مَاهِيَةِ الْوَبَاءِ
2- إِنَّ الْوَبَاءَ سُمِّيَّةٌ دَبَّاقَةٌ	لَصَّاقَةٌ نَفَاذَةٌ خَرَّاقَةٌ
3- يَسِيحُ فِي الْأَبْدَانِ سَيِّحُ الدُّهْنِ	إِذَا سَرَى فِي الصُّوفِ أَوْ فِي الْقُطْنِ
4- وَالْأَصْلُ فِيهِ مِنْ فُسَادِ الْأَهْوِيَةِ	وَكَثْرُهُ عِنْدَ اخْتِرَاكِ الْأَدْمِيَةِ
5- لِذَاكَ فِي الْفَضْلِ الرَّبِيعِ يَتَسَعُّ	وَفِي هَجِيرِ الصَّيْفِ قَطْعاً يَنْدَفَعُ
6- وَفِي الشِّتَا يَخْفِيهِ عَظْمُ الْبَرْدِ	وَإِنْ بَدَأَ يَمْنَعُهُ عَنْ مَدِّ
7- وَشَأْنُ هَذِي الْعِلَّةِ الْعَصَالَةِ	وَالْأَفَةِ الْمُهْلِكَةِ الْقَتَالَةِ

⁴² Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 196.

⁴³ Luvîs Şeyho, "Urcûze fî Vasfî't-Tâ'ûn li'-Şâ'iri'l-Mecîd el-Merhûm Nikûlâ et-Türk", *el-Meşrik*, 2/14 (1899 Temmuz), s. 637-640.

⁴⁴ Nikola et-Türk, *Dîvânü'l-Muallim Nikola et-Türk*, s. 54-55.

- 8- إِنْ تُعْدِي الْأُبْدَانُ عِنْدَ اللَّمَسِ وَلَيْسَ فِيهَا قُلْتُهُ مِنْ لُبْسِ
9- وَلَيْسَ بِالشَّمِّ لَهَا مِنْ فِعْلٍ فَسُمُّهَا النَّفَادُ لَمْسًا يَبْلِي
10- وَبَعْدَ مَا يُعْدِي وَيَسْرِي فِي الْبَدَنِ وَيُمَخِّضُ الْأَخْلَاطَ إِمْحَاضَ اللَّبَنِ
11- يُبَانُ فِي الْجِسْمِ إِذَا مَا إِفْشَعُرَ مِنْ مَوْضِعٍ مُسْتَرْقِقٍ أَوْ أَكْثَرَ
12- وَالنَّفْدُ مِنْهُ رَبٌّ فِي الْأَبَاطِ يَبْدُو عَقِيبَ الْمَخْضِ وَالْأَخْبَاطِ
13- أَوْ رَبٌّ يَبْدُو خَلْفَ أُذُنِ الشَّاكِي أَوْ فِي مِرْقَاتٍ مِنَ الْأَوْرَاقِ
14- فَإِنْ بَدَتْ نُفْدَتُهُ مُحْمَرَّةٌ فَأَمِنْ وَخَفْهَا إِنْ بَدَتْ مُحْضَرَّةٌ
15- وَالْبَعْضُ مِنْهُمْ قَالَ عَنْ ذِي الْمَحَنَةِ مِنْ كَوْنِهَا كَنْخِرٍ رُمَحٍ طَعْنَةٍ
16- وَقَوْلُكَ الطَّاعُونَ هَذَا قَوْلٌ مِيزَانُهُ فِي اللَّغَةِ الْفَاعُولُ
17- وَكُلَّمَا قَدْ كَثُرَتْ نُفْدَاتُهُ بِالْجِسْمِ قَلَّتْ مِنْهُ سَمِّيَاتُهُ
18- إِذْ رُبَّمَا فِي الْكُثْرِ يُرْجَى السَّلَامُ وَمُقَرَّدُ الطَّعَنَاتِ فِيهِ الْوَهْمُ
19- لَا سِيمَا إِنْ لَمْ يَرَ تَفْجِيرًا أَوْ لَمْ يَبْنِ مِنْ عَرَقٍ تَغْطِيرًا
20- فَذَلِكَ لَا رَيْبَ بِهِ بِأَنَّهُ قَدْ غَاصَ فِي الْإِحْشَا قَآئِسَ أَمْنُهُ

1- Ey soran (isteyen)! Vebanın ne olduğu hakkında bilginin ve hükümün hakikatini

2- Veba, zehirli, bırakmayan, yapışan, etkin ve bozucu bir şeydir

3- Dolaşır vücutta yün ve pamukta gezen yağ gibi

4- Onun aslı havalardaki bozulma ve artmasıdır kandaki iltihaplanmanın

5- Bu yüzden ilkbahar mevsiminde çoğalır, yazın sıcaklığında kesinlikle artar

6- Kışın onu kaybeder soğuğun şiddeti. Ortaya çıksa bile mâni olur uzamasına

7- 8- Eğer dokunma anında vücuda bulaşmışsa budur işte bu amansız hastalığın ve öldürücü afetin durumu, yoktur dediğimde bir anlaşılmazlık

9- Yoktur (bulaşıcılık) etkisi koklamaya karşı. Onun aktif zehri dokunmayla bulaşır

10- Vücuda bulaşıp onda gezindiğinde, (kan veya herhangi bir vücut sıvısındaki) karışımın içerisinde karışır tıpkı ayran gibi

11- Ortaya çıkar vücutta, küçük bir yerde veya birçok yerde titreme başladığında

12- *Sivilceler/kabarcıklar belki koltuk altlarında görülebilir vücut aşındıktan veya zorlandıktan sonra*

13- *Ya da hastanın kulağının arkasında veya kalçasının yağlı kısımlarında*

14- *Kabarcıklar eğer kırmızıysa rahat ol! Fakat yeşil görünüyorsa kork!*

15- *Bazıları onun hakkında dediler ki o bir mızrak batmasıdır*

16- *(Senin) bu tâ'ûn sözün kalıbı/ölçüsü dilde fâ'ûl olan bir sözdür*

17- *Ne kadar fazla olursa kabarcıklar vücutta, zehirlilik azalır*

18- *Belki de çok olmasından dolayı iyileşme umulur. Fakat çıban eğer tek ise onda şüphe vardır.*

19- *Özellikle de ateş ve terleme yoksa*

20- *Böyle olunca hiç şüphe yok ki o iç organlara dalmıştır ve sağlığı konusunda onun (vakanın) kırmıştır ümidini*

Nikola et-Türk, 21. beyitten itibaren hastalığa karşı yapılması gerekenler ve özellikle karantina boyunca ne gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Öncelikle şair bu hastalıkla ilgili herkesin araştırma yaptığını ancak tedavisini bulamadıklarını belirtir. Bilim adamlarının bir yerde görüldüğünde oradan uzaklaşılması konusunda birleştiklerini belirten Nikola, oradan uzaklaşılması gerektiğini söyleyen muhalif kimseye aldırış edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Ardından uzaklaşmanın yanı sıra kendini korumaya alma yani karantinanın da bir seçenek olduğunu belirten şair, kapıyı kilitleyip karantinaya girdikten sonra da dikkatli olmak gerektiğini ifade etmiştir. O sonra karantinada ihtiyaç duyulacak şeylerin stoklanması konusunu işlemiş, burada tek tek lazım olan şeyleri saymıştır. Gerekli malzemeler arasında, yağ, şeker, bal, mum, pekmez, çeşitli baharatlar, tütün, tıraş olmak için ustura ve özellikle sirkeye yer vermiştir. Bazı maddelerden de sakınılmasını salık veren şair; yün, pamuk, ipek ve keteni bunlar arasında zikretmiştir. Ardından temizlik konusuna değinen Nikola, bakır eşyanın kalaylanması ve evin her gün süpürülmesini önerir. Onun önerileri arasında dikkat çeken bir husus şüpheli nesneleri tutmak için maşa bulundurulması tavsiyesidir. Para, mektup, sebze vb. şeylerin maşa ile tutulup sirkeye bandırılmasını ardından temas edilmesini uygun bulur. Nikola son olarak kedi, fare gibi hayvanların eve sokulmaması gerektiğini ifade edip dilek ve temenni ile kasidesini nihayete erdirir.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan urcûzenin 21. beyitten sonraki kısmı şu şekildedir⁴⁵:
(Recez)

21-	وَحَالَ هَذَا الدَّاءِ فِيهِ الْكُلُّ	حَارُوا وَعَنْ عِلَاجِهِ قَدْ كَلُوا
22-	فَاسْتَجْمَعُوا الزَّائِي بِهِ وَاعْتَمَدُوا	إِنْ حَلَّ يَوْمًا فِي مَكَانٍ بَعْدُوا
23-	وَإِنْ يَقُلْ مُعْتَرِضٌ مَنْ يَنْهَرُهُ	يُؤْنَمُ لِأَنَّ الْفَرَّ مِنْهُ قَدْ حُرِمُ
24-	فَانْكِرْ وَقُلْ سُبْحَانَهُ رَبِّ الْعَلَا	قَدْ قَالَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى
25-	وَاعْلَمْ هَذَاكَ اللَّهُ يَا ابْنَ الْوَدِّ	وَاسْمَعْ بِإِصْغَاءٍ لِهَذَا الرَّشِدِ
26-	إِنْ حَلَّ طَاعُونَ بِأَرْضٍ فَارْحَلْ	أَوْ فَاحْتَجِبْ مِنْ خَلْفِ بَابٍ مُقْفَلِ
27-	وَبَعْدَ قَفْلِ الْبَابِ قَصْدَ الْاِخْتِبَا	اِحْرَصْ وَكُنْ مُحْتَظًا مُحْتَسِبًا
28-	وَإِنْ تَرْمُ أَنْ تَعْتَنِي مِنْهَا جَهْ	إِنْخَرْ بِهِ مِنْ كُلِّمَا تَحْتَاجُهُ
29-	مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يَقْتَضِي لِلْخَزَنِ	مَوْوَنَةً مِنْ مُدْسِمٍ أَوْ دُهْنِ
30-	كَالشَّمْعِ ثُمَّ الشَّحْمِ ثُمَّ الزَّيْتِ	وَكُلِّ حُلُوٍ يَقْتَضِي لِلْبَيْتِ
31-	مِنْ سُكَّرٍ يُنْقَى وَدَبْسٍ مَعَ عَسَلِ	مَعَ كُلِّمَا يَخْلُو مَذَاقًا إِنْ حَصَلَ
32-	وَاقِنْ بَهَارًا ذَا عَطُورٍ نَافِحَهُ	وَالزَّرْعَرَانِ الْمُبْتَعَى ذُو الرَّايِحَهُ
33-	وَجَلِّ مَا يُؤْذِيكَ يَا إِنْسَانُ	الصُّوفِ ثُمَّ الْقُطْنِ وَالْكَتَّانِ
34-	وَالشَّعْرِ ثُمَّ الْجِلْدِ ثُمَّ الرِّيشِ	كُلِّ بِهِ يَمْتَدُّ ذَا التَّشْوِيشِ
35-	وَالْحَبْلِ وَالْخَيْطَانِ وَالْأَوْرَاقِ	السَّمِّ فِيهَا كُلِّهَا خِرَاقِ
36-	ثُمَّ الْحَرِيرِ الْخَامِ وَالْمَحْزُومِ	وَنَوْعُهُ الْمَخْلُوعِ وَالْمَبْرُومِ
37-	وَالْحَلِّ أَكْثَرُ مِنْهُ فَهُوَ الرُّكْنُ	وَالْكُلِّ عَنْهُ فِي الْوَبَا قَدْ اعْنُوا
38-	إِحْضَرْ لَدَيْكَ الْكُلَّ قَبْلَ الْفَقْلَةِ	إِيَّاكَ تَسْتَوْلِي عَلَيْكَ الْغَفْلَةُ
39-	وَاسْتَقْنِ أُمُوسًا لِحَلْقِ الرَّاسِ	كَي تُمْسِي مُرْتَاحًا بِلَا وَسْوَاسِ
40-	وَالْتَبَعْ خُذْ مَقْرُومَهُ مِقْدَارَ مَا	يَكْفِيكَ لِلْمَشْرُوبِ طُولِ الْاِخْتِمَا
41-	وَأَدْخِلْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يَنْتَكِرُ	كَنَاعِمٍ أَوْ دَبْقٍ أَوْ ذِي وَبَرِ
42-	وَبَيِّضْ النُّحَاسَ قَبْلَ الْفَقْلِ	إِذَا مَا لَهُ اخْذْ بِغَيْرِ الْخَلِّ

⁴⁵ Nikola et-Türk, *Dîvânü'l-Muallim Nikola et-Türk*, s. 55-58.

- 43- اخَذَ تَكُنْ ذَا عَوِزٍ بَعْدَ الْخَبَا
لِكُلِّ مَا ذَكَرْنَا عَنْهُ بِنَبَا
- 44- وَاصْنَعِ مِنَ الْخَدِيدِ فِي ذَا الْحَجَبِ
عُودًا طَوِيلًا رَأْسَهُ نَوِ شُعْبِ
- 45- وَتَمَّ مِلْقَاطًا طَوِيلًا يُجِدِي
نَقْعًا لِلْقَطْرِ مَا تَشَا عَنْ بَعْدِ
- 46- وَاقِنِ إِنَائِيْنَ مِنَ الْفَخَارِ
وَامْلَأْهُمَا مَاءً نَظِيفًا طَاهِرًا
- 47- فَوَاجِدْ خُذْ فِيهِ كُلَّ الْخُضْرَةِ
وَاللَّحْمِ غَطَّسُهُ بِمَاءٍ سَاخِنِ
- 48- وَنَقِّهِ مِنَ فَوْقِ ظَهْرِ اللَّوْحِ
كَذَا الْخُضَارِ نَقِّهَا بِالْفِطْنَةِ
- 50- وَإِنْ أَتَتْ تَذَكِيرَةٌ مِنْ خَارِجٍ
أَيُّ مَدِّ مِلْقَاطًا طَوِيلًا مُحْكَمِ
- 51- وَاعْمُرْهَا بِالْخَلِّ التَّقِيفِ الْحَادِقِ
أَخَذَ بِأَنْ تَبْقَى بِهَا مِنْ جَانِبِ
- 52- وَدِرْهُمْ مُسْتَعْمَلٍ مِنْ ذَهَبِ
وَعَيْرِ مَكْتُوبٍ وَلَحْمٍ وَخُضِرِ
- 53- وَكُلِّ يَوْمٍ بُكْرَةً إِذَا تَنَبَّهَ
فِي رِيْشَةٍ أَوْ خِرْقَةٍ أَوْ قُطْنَةٍ
- 54- أَوْ سَقَطَتْ مِنْ طَائِرٍ قَدْ دَانَسَا
وَإِنْ تَرَى شَيْئًا كَذَا فَالْقِطْهُ
- 55- وَالْعَيْشِ يَا ذَا الْخَلِّ بَعْدَ الْخَبْرِ
بَلْ دَعُهُ عِنْدَ الْبَابِ حَتَّى يَشْفَعِ
- 56- ثُمَّ اعْتَمِدْ تَقْلِيْبَهُ بِالْفَرْدِ
أَخَذَ دُخُولَ الزَّهْرِ بِالْإِجْمَالِ
- 57- أَخَذَ مِنَ الْفَيْرَانِ وَاخْشَ الْهَرَّ
لَا تَقْبَلْنَهُ إِنْ أَتَى مِنْ بَرٍّ
- 58- كَيْ حَجْمُهَا بِالْخَلِّ يَغْدُو غَارِقِ
مِنْ دُونِ تَغْطِيسٍ قَتَلَقَى الْعَاطِبِ
- 59- أَوْ فِصَّةً خُذْ بِخَلِّ طَيِّبِ
أَوْ دِرْهُمْ لَا تَقْبَلَنَّ خَوْفَ الْخَطَرِ
- 60- اكْنُسْ أَرْضِي الدَّارِ رَبُّ تَشْتَبِهَ
قَدْ أَلْقَيْتَ فِي اللَّيْلِ مِنْ ذِي فَتْنَةٍ
- 61- مَلْبُوسَ شَخْصٍ مُطْعَنِ أَوْ لَامِسَا
فِي مِلْقَاطٍ وَخَارِجًا أَسْقِطْهُ
- 62- لَا تَأْخُذْنَهُ قَطَّ سَخْنًا يَرْزِي
فَإِنْ تَجِدُهُ فَاتِرًا لَا تَقْنَعِ
- 63- مِنْ شَعْرَةٍ تُؤْذِي وَخِيطٍ يَرْدِي
إِذَا مَا لِحْنِ الزَّهْرِ مِنْ اِدْخَالِ
- 64- لَا تَقْبَلْنَهُ إِنْ أَتَى مِنْ بَرٍّ

- 67- إِذْ أَنْ ذَا الْحَيَوَانَ حُبُّ الْقَوْبِ يُلْجِيهِ أَنْ يَجُوبَ فِي الْبُيُوتِ
68- وَطَبْعُهُ التَّمْرِغُ فَوْقَ الْفَرْشِ اخْذَرْ كَذَا مِنْ كُلِّ جِنْسِ الْوُحْشِ
69- وَاجْعَلْ حِبَالَ النَّشْرِ لِلْغَسِيلِ مِنْ خَاصِّ خَوْصِ النَّخْلِ يَا خَلِيلِي
70- خَوْفًا مِنْ الْعُصْفُورِ ذِيكَ الَّذِي يَحْطُّ فِي كُلِّ حَمَى كَيْ يَغْتَذِي
71- إِذْ كُلُّ ذِي جِسْمٍ وَفِيهِ النَّسَمَةُ يَسْرِي بِهِ ذَا السَّمِّ عِنْدَ اللَّطَمَةِ
72- وَأَمِنْ ثَرَابًا وَحَجَارًا وَخَشَبَ إِذْ كُلُّ ذِي يُبْسٍ سَلِيمٍ مِنْ عَطَبِ
73- وَبَعْدَ اِتِّمَامِ إِذَا الْقَانُونِ بِالِاخْتِمَا فِي مُدَّةِ الطَّاعُونِ
74- وَالْحِفْظِ لِلْمُسْتَوْجِبَاتِ اللَّاتِي قَدِ قُرِّرَتْ يَا صَاحِبِ ابْنَاتِي
75- سَلِّمْ جَمِيعَ الْأَمْرِ لِلرَّحْمَانِ تَسْلِيمَ عَبْدٍ مُخْلِصٍ الْإِيمَانِ
76- وَأَعْلَمْ بِأَنْ لَا شَيْءَ يَبْنُو أَصْلًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَاخْذَرْ جَهْلًا
77- وَاخْزُرْ مَعَانِي هَذِهِ الْأَنْجُوزَةِ إِذْ كَمْ بِهَا مِنْ حِكْمَةٍ مَكْنُوزَةٍ
78- وَالتَّرْكُ مُنْشِيهَا يَسْأَلُ الْعَفْوَ إِذْ لَمْ يَكُنْ لِمُنْتَشَاهَا كُفُوًا

21- Bu hastalığın mahiyeti ile ilgili herkes yolunu kaybetmiş ve onun tedavisi konusunda bitkin düşmüştür herkes

22- Onlar bu konuda görüşlerini topladılar ve eğer bir yerde o ortaya çıkarsa bel bağladılar oradan uzaklaşmaya

23- Derse itiraz eden biri eğer: “Kaçan (uzaklaşan) kimse günah işlemiştir, çünkü bundan kaçmak haramdır”

24- Ona karşı çık ve de ki: “Yüce Rab Subhan, kendi elinizle kendinizi (tehlikeye) atmayın buyurmuştur.”

25- Öğren Allah seni doğru yola iletsin ey dost, bu öğüdü ve iyi dinle!

26- Eğer bir yerde tâun görülürse oradan hemen kaç yahut kapan kilitli bir kapının ardında

27- Kapıyı kilitledikten sonra sığınıp korunmaya niyetlen ve koru kendini ve sakla

28- Eğer karantina programlarına uyacaksan, depola ihtiyacın olan her şeyi

29- Erzak amaçlı yağlı (proteinli) tüm gerekli şeyleri (stokla)

30- Mum sonra iç yağı sonra sıvı yağ gibi (eşyaları) ve tüm tatlı türü eve gerekli olan şeyleri

31- Rafine şeker ve balla birlikte pekmez... Elde edildiğinde tadı güzel olan her şeyle beraber...

- 32- *Bulundur kokulu baharat ve hoşlanılan kokulu safrandan*
- 33- *Ey insan! Sana eziyet verenlerin hepsi şunlardır: Yün sonra pamuk ve keten.*
- 34- *Kıl sonra deri sonra tüy bulaşır bunların hepsiyle parazit*
- 35- *Urgan, iplik ve kağıtlar... hepsine işler zehir bunların*
- 36- *Ham ipek, işlenmiş ipek ve onun örülmemişi ve örülmüşü*
- 37- *Sirkeyi çoğalt, o ana unsurdur. Hepsi (virüsler) salgında ondan uzak durur*
- 38- *Yanına getir her şeyi kapıyı kilitlemeden. Sakın gafletin sana hâkim olmasından*
- 39- *Bir ustura edin başını tıraş etmek için ki böylece akşamlayasın vesvesesiz rahat bir şekilde*
- 40- *Kıyılmış tütününü edin karantina boyunca içmek için sana yetecek miktarda*
- 41- *(Eve) sok hoşlanılmayan yumuşak veya yapışkan veyahut tüylü her şeyden*
- 42- *Kalayla bakırı kapanmadan önce, sirkeye pas bulaşmaması için*
- 43- *Sakin! kapandıktan sonra bir şeye muhtaç olmaktan. Bu söylediklerimin hepsi bilgiye dayanır*
- 44- *Yap ucu yarık bir sopa karantinada demirden!*
- 45- *Sonra uzaktaki istediğin bir şeyi alabilmek için işe yarayacak uzun bir maşa (yap)*
- 46- *Edin iki çömlek kap. Koy onları evin kapısının arkasına*
- 47- *Doldur onları erken uyandığın her gün temiz suyla*
- 48- *Birisinin içerisine sebzeleri al diğeri ise et için. İnleme endişesiyle (hasta olma korkusuyla)*
- 49- *Eti sıcak suya yatır. Çalkala onu su ile güçlü bir şekilde*
- 50- *Temizle onu tahtanın üzerinde bir maşanın ucuyla acele etmeden*
- 51- *Aynı şekilde sebzeleri... temizle onları da düzgünce bir tüy veya bez ya da pamukla*
- 52- *Dışarıdan bir mektup/kart geldiğinde bu şekilde onu al (maşayla)*
- 53- *Yani uzat sağlam uzun bir maşayı ve kavra onu düzgün bir şekilde*
- 54- *Sonra daldır onu ekşi sirkeye ki onun bütünü sirkeye batmış olsun*
- 55- *Dikkat et hiçbir tarafı sirkeye batmamış olarak kalmasın yoksa sıkıntı çekersin!*
- 56- *Altın veya gümüş kullanılmış dirhemi de tut temiz sirkeyle (bandırılmış olarak)*

57- Mektup, et, sebze veya dirhem dışındakileri kabul etme tehlike nedeniyle

58-59- Her sabah erkenden uyandığında belki dışarıdan fitneci biri tarafından tüy, bez veya pamuk atılma şüphesi olur diye süpür evin her yerini

60- Ve yahut da bir kuştan düşen temaslı veya tâunlu biri tarafından giyilen kirli bir parça (atılmıştır diye)

61- Eğer böyle bir şey görürsen onu maşa ile tut ve dışarı at onu

62- Piştikten sonra artık ekmeği taze ve sıcak olarak alma ey sirkeli!

63- Hatta onu sertleşinceye (soğuyuncaya) kadar kapının yanına koy. Onu ılık bulursan da kanma (soğusun)

64- Sonra tek tek temizle onu rahatsızlık verecek kıldan ve ölüme kadar götürebilecek iplerden

65- Kaçın tümüyle çiçekleri eve sokmaktan. Çiçek türünün (enfeksiyon açısından) zararı vardır.

66- Sakın fareden ve kork kediden. Kabul etme kediyi eğer dışarıdan gelirse

67- Bu hayvan yiyeceği sever. Bu da onu sevk eder evlerde gezmeye

68- Onun huyu yatakların üzerinde yuvarlanmaktır. Bunun gibi sakın tüm yaban cinsinden

69- Özel hurma yaprağından çamaşır ipi yap (edin) ey dostum!

70- Sakınmak için her eve gıdalanmak için konan serçeden

71- Çünkü can sahibi her cisimle bulaşır bu zehir teması yoluyla

72- Toprak, taş ve tahtadan emin ol. Çünkü kuru olan her şey âridir hastalıktan

73- 74- Ey arkadaşım! Salgın boyunca korunma ve bu beyitlerde belirtilen gerekli şeyleri depo etme ile ilgili bu prensipleri tamamladıktan sonra

75- Bırak tüm işleri Rahmân'a ihlaslı mümin bir kulun bırakması gibi

76- Bil ki hiçbir şey Allah'ın izni olmadan asla ortaya çıkmaz. Sakın cehaletten.

77- Kavra bu urcûzenin manalarını çünkü onda nice hikmet hazineleri vardır

78- O manaları oluşturan Türk, af diliyor çünkü ondan hoşlananlar aynı değildir (beğenen var beğenmeyen var)

SONUÇ

Arap edebiyatı tarihine bakıldığında üç kitlesel salgın döneminde de Arap edip ve şairlerinin salgın olgusuna kayıtsız kalmadıkları görülür. Dahası sadece bu

kitlesel salgınlar değil, lokal düzeydeki salgınların da Arap edebiyatında izlerine rastlanmaktadır.

Justinyen vebası olarak bilinen ve miladi 541 yılında başlayıp 8. yüzyılın ortalarına kadar süren birinci kitlesel salgın İslam'ın doğduğu ve yayıldığı topraklarda da etkisini hissettirmiştir. Cahiliye dönemine denk gelen bu dönemki salgına dair muhadram şairlerden Hassân b. Sâbit'in şiiri direkt Suriye'deki salgına dair iken Ebû Züeyb el-Hüzelî'nin şiiri ise tâun nedeniyle kaybettiği beş çocuğu için yazdığı mersiye şeklinde karşımıza çıkar. Yine birinci salgının artçılarından olması muhtemel Hz. Ömer döneminde birçok insanın ölümüne neden olan Amvas vebası hakkında Muhacir b. Halid'in şiiri dikkat çekmektedir.

Kara ölüm de denen ve h. 759/1347 yılında dünyanın birçok yerine yayılan ikinci salgın evresi 19. yüzyılın ilk yarısına kadar etkisini sürdürmüştür. Bu salgın dönemi İslam dünyası için oldukça acı sonuçlar doğurmuş ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Vefat edenler arasında çok sayıda Arap edip ve şair de vardır. Bu salgında hayatını kaybedenlerden İbnü'l-Verdî'nin *en-Nebâ 'ani'l-Vebâ*'sı, makame tarzından nükteli bir üslupla yazılmış bu salgına dair risalesidir. Salgının insanların günah ve kusurlarına karşılık ilahî bir ceza olarak ortaya çıktığını düşünen İbnü'l-Verdî, ölmeden iki gün önce söylediği şiirinde tâundan korkmadığını ifade etmiştir. İbnü'l-Verdî'nin hocası Ebû Bekr Cemalüddîn Muhammed b. Nübâte el-Farikî ve İbn Nübâte'nin öğrencilerinden olup tâun nedeniyle vefat eden Salahuddin es-Safedî, salgına dair duygu ve düşüncelerini şiirleriyle ifade etmişlerdir. Ebû Muhammed (Ebû Tâhir) Bedrüddîn el-Halebî, bu salgını bozgunculuk çıkaran azgın, zalim bir insana benzetir ve Doğu-Batı hemen her yerde insanların canını aldığını söyler. Bu konudaki duygularını şiirle ifade eden Cemalüddîn İbrahim el-Mi'mâr, kara ölümün hayattan kopardığı bir başka kişidir. Ebû'l-Berekât Muhammed b. Muhammed es-Sülemî el-Billifkî ise, veba ile ilgili mizahi iki beyitlik şiirinde onun manevi hastalıklara yönelik faydasına işaret etmiştir. Makame yazarı Endülüslü Ömer el-Malekî de Gırnata'daki el-Hamrâ sarayını muhatap alarak orada çıkan salgından bahseder ve el-Hamrâ'ya Emir IX Muhammed'i korunması için Malaga'ya göndermemesinden dolayı serzenişte bulunur. Meşhur hadisçi ve dilci Suyûtî, tâuna dair *el-Makametu'd-Durriyye* adını verdiği makamesinde 897/1491 yılında Rum diyarında ortaya çıkıp yayılan salgının yaşadığı topluma etkilerine yer vermiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı dönemi Arap edebiyatçısı makame yazarı Amasyalı 'İdî-Zâde Âkif Mustafa Efendi'nin *el-Makâmetu'l-Âyâsûfuviyye* şeklinde isimlendirdiği makâmesinin konusu da İstanbul'da 1705 yılında yaşanan vebadır.

Üçüncü kitlesel salgın dönemine geldiğimizde (1894- Hong Kong) karşımıza Lübnanlı Rum Ortodoks dilci ve şairlerden Corcî Şâhîn 'Atıyye çıkar. 1900 yılı yaz mevsimi başlarında Beyrut'ta tâunun ortaya çıktığına dair haberlerin yayılması üzerine Corcî, üzüntüsünü aktardığı bir şiir yazmıştır. Ardından bu haberin asılsız olduğunun ortaya çıkması üzerine o, bir başka şiirle memnuniyetini ve sevincini dile getirir. Bu dönem salgın izi taşıyan çok sayıda edebi eserin olması muhtemeldir. Bu açıdan 20. yüzyılın özel bir araştırma konusu olması gerekmektedir.

Tarih boyunca yaşanan kitlesel salgınlar dışında daha küçük çaplı ve farklı tür salgınlar da söz konusudur. Bunlar da Arap edebiyatında yer bulmuştur. Çiçek hastalığı ve kolera salgını bu türden salgınlardır. Abbasi dönemi şairlerinden İbnü'r-Rûmî çiçek hastalığına şiirinde yer verirken, 19. yüzyılda Mısırlı şair Ali ed-Derviş kolera ve vebâ-i bakari gibi salgın türlerine şiirlerinde değinmiştir. Bir başka Mısırlı meşhur edip ve eleştirmen Tâhâ Hüseyin ise, otobiyografisi *el-Eyyâm*'da 6. Kolera salgını dönemine gelen 1902 yılı salgınına yer vermiştir. Eserde yazar, 1902 yılı 21 Ağustos'unda koleradan vefat eden genci anlatmıştır.

Lübnanlı Nikola et-Türk, Lübnan emiri II. Beşir'e yakın şairlerden biridir. Onun talimatıyla salgın konusunda halkı bilinçlendirme amaçlı yazdığı urcûzesi bugün yaşadığımız Covid-19 salgın dönemindeki birtakım uygulamalarla benzerlikler içermesi nedeniyle dikkat çekmektedir. Şair, eserde öncelikle tâunun mahiyetini açıklamış ardından ise tedavi yöntemleri ve karantina uygulamasına yer vermiştir.

Tarih boyunca tekrar eden salgınların hayatın her alanını etkilediği inkâr edilemez bir gerçektir. Edebiyat da bundan vareste değildir. Bu makalede Arap edebiyatı tarihini tarayarak bu sahada eser veren ediplerin salgına karşı tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta her dönem Arap edebiyatı ile ilgilenenlerin toplumda acı kayıplara ve onulmaz yaralara yol açan salgın olgusundan kendilerini soyutlamadıkları görülmüştür. Bu konu ile ilgili manzum ve mensur birçok yazınsal ürünün ortaya konduğu sonucuna varılmıştır. Bu ürünler içerisinde Nikola et-Türk'ün salgın hakkındaki urcûzesi salgın karşısında halkın ne yapacağına dair kılavuz niteliği taşımasıyla temayüz etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Ak, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakârî (Sığır Vebası)". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*. 39 (2016), s. 215-240.
- Conrad, L.. "Epidemic disease in central Syria in the late sixth century Some new insights from the verse of assân ibn Thâbit". *Byzantine and Modern Greek Studies*. 18/1 (1994), 12-59.
- Çifçi, M. F. "İbnü'l-Verdî'den 'İdizâde'ye Makâmelerde Veba Algısı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (2021), s. 277-308.
- ed-Dervîş, Ali, *el-İş'âr bi Hamîdi'l-Eş'âr*. yyk., 1853.
- el-Endelusî, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdîrahmân b. Hüzeyl el-Fezârî. *Fukâhâtu'l-Esmâr Muzhebâtu'l-Ahbâr ve'l-Eş'âr*. nşr. Abdullah el-Hammadî. Kuveyt: 2004.
- Hassân b. Sâbit. *Dîvânu Hassân b. Sâbit*. nşr. Abdülemir Ali el-Muhenna. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Nübâte el-Mısırî. *Dîvân*. Beyrut: tsz.
- İbn Nübâte. *Dîvânu Hutabi İbni Nubâte*. Şerh: Tahir Efendi el-Cezâirî, Beyrut: tsz.
- İbn Tağrıberdî. *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*. Mısır: 1956.
- İbnü'r-Rûmî. *Dîvâni İbnu'r-Rûmî*. Şerh: Ahmed Hasen Besec. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- İmîl Bedî' Ya'kûb. *Mu'cemu's-Şu'arâ' munzu Bedi 'Asri'n-Nahda*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- el-İsfahânî. *Kitabu'l-Eğânî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Muellifîn*. Beyrut: tsz.
- el-Ma'arrî, Ebü'l-'Alâ Ahmed. *el-Lâmi'i'l-'Azîzî Şerhu Dîvâni'l-Mütenebbî*. Thk. Muhammed Saîd el-Mevlevî. Riyad: Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- el-Makkârî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed. *Ezhâru'r-riyâz fî ahbâri'l-Kâdî 'İyâz*. Thk. Mustafa es-Sekkâ vd. Kâhire: Matbaatu Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1358/1939.
- en-Nakkâş, Nikola. *Dîvân*. Beyrut: el-Matba'atu'l-Edebiyye, 1879.
- Öner, Abdülkerim. "Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası". *İstem*. 18/35 (2020), s. 145-168.
- Panzac, D. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. çev. Serap Yılmaz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

- Sarıkaya, M. “Lübnan Emiri II. Beşir Eş-Şihâbî’nin Ermeni ve Rum Şairleri ve Osmanlı-Lübnan ilişkilerine etkileri”. *Erciyes Akademi*. 35/1 (2021), s. 137-160.
- Suyûtî. *Şerhu Makâmâtî Celâluddîn es-Suyûtî*. thk. Semîr Mahmûd ed-Derûbî. Beyrut: 1989.
- Suyûtî. *Mâ Revâhu’l-Vâ’ûn fî Ahbâri’t-Tâ’ûn*. thk. Muhammed Ali el-Bâr. Dimaşk: Dâru’l-Kalem. 1996.
- Şeyho, Luvîs. “Urcûze fî Vasfî’t-Tâ’ûn li’ş-Şâ’iri’l-Mecîd el-Merhûm Nikûlâ et-Türk”. *el-Meşrik*. 2/14 (1899 Temmuz), s. 637-640.
- Tâhâ Hüseyin. *el-Eyyâm*. Kahire: Hindâvî, 2014.
- Tülücü, Süleyman. “İbn Habîb El-Halebî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19. cilt. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.
- et-Türk, Nikola. *Dîvânu’l-Muallim Nikola et-Türk*. nşr. Fuâd Efrâm el-Bustânî. Beyrut: 1949.
- Varlık, Nükhet. “Taun”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40. cilt. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Varlık, Nükhet. *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*. Çev. Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Yılmaz, Ö. “1847-1848 Kolera Salgını Ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 6/1 (2017), s. 23-55.
- ez-Ziriklî. *el-A’lâm*. Beyrut: 2002.